

THE TYRANNY OF MERIT: WHAT'S BECOME OF THE COMMON GOOD?

Michael Sandel

Farrar, Straus i Giroux, New York, 2020.

Za političke teoretičare, predviđanje budućnosti krajnje je nezahvalan posao. Čak i empirijski orijentirani politolozi, sociolozi i ekonomisti često su se znali opeći gledajući u kristalnu kuglu društvenih znanosti kako bi predvidjeli budućí razvoj političkih i društvenih procesa. Utoliko je proročka preciznost s kojom je harvardski politički filozof Michael Sandel prije više od tri desetljeća predvidio današnju krizu razvijenih liberalnih demokracija uistinu dojmljiva. Sandel je upisao svoje ime na mapu ranih osamdesetih godina prošlog stoljeća formulirajući utjecajnu komunitarističku kritiku liberalizma. U posljednjih četrdeset godina proširio je svoj teorijski projekt dovodeći u pitanje sposobnost dominantnog modela liberalnog kapitalizma da odgovori na izazove rastuće nejednakosti, političke polarizacije i populizma. Taj dominantni model, prema Sandelovu razumijevanju, promovirajući tehnokratski pristup politici i vodeći se tržišnom *cost-benefit*-logikom u političkom odlučivanju, žrtvuje važne demokratske ideale općeg dobra, građanske solidarnosti i participacije te socijalne pravednosti. Institucije i prakse liberalnog kapitalizma temelje se na krnjem shvaćanju politike koja osobe tretira kao potrošače, a ne kao građane. Nametanje profita i isplativosti kao jedinih objektivnih kriterija vrednovanja u različitim sferama društvenog djelovanja – obrazovanju, umjetničkom stvaralaštvu, znanosti, itd. – vodi transformaciji tržišne ekonomije u tržišno društvo. Dugoročno, ti procesi dovode u pitanje

pravednost i stabilnost liberalno-demokratskih zajednica.

Knjiga *The Tyranny of Merit* posljednji je Sandelov doprinos širem projektu kritike liberalno-kapitalističkog *ethosa*. Njegova su meta dvije temeljne vrijednosti tog *ethosa*: načelo jednakosti šansi i, s njime usko povezano, načelo individualne zasluge. Upravo je načelo jednakosti šansi, uz ideal jednakih građanskih prava, jedan od dvaju stupova na kojima se temelji teorija političke legitimacije u liberalnoj ideologiji. Riječ je o načelu koje je u srži antidiskriminatorno: u odbacivanju hijerarhijske strukture aristokratskih zajednica te diskriminacije osoba na temelju njihova spola, boje kože, vjere, etničke pripadnosti ili seksualnih preferencija, liberalna zajednica definira temeljnu pravednost kao institucionalnu garanciju svakom građaninu da može ostvariti svoj obrazovni i profesionalni potencijal isključivo na temelju svojih sposobnosti i svoga napora. Liberalna predanost idealu jednakosti šansi odgovor je na nepravednost političkih i društvenih institucija koje se temelje na klasnim privilegijama ili neutemeljenim predrasudama o pripadnicima različitih manjina. Umjesto da naše šanse za uspjeh u životu određuje obitelj u kojoj smo rođeni, naša boja kože, spol ili vjera, jedini kriterij treba biti osobna zasluga određena uložnim radom i sposobnošću. Osim toga antidiskriminatornog aspekta, liberalni koncept zasluge sadržava još dvije važne prednosti. Prvo, poštivanje načela zasluge osigura-

va efikasnost u raspodjeli radnih mjesta: posao rade oni koji su najkvalificiraniji za njega. Nije riječ samo o pravednoj distribuciji na tržištu rada, nego i o činjenici da je interes svih u društvu da suci, liječnici, inženjeri, menadžeri ili profesori budu oni koji su najspособniji obavljati te poslove. Uzmimo u obzir sav intelektualni, kreativni, inovacijski i profesionalni potencijal koji je izgubljen kroz stoljeća zbog toga što su pripadnici određenih skupina – žene, siromašni, crnci itd. – bili spriječeni da se obrazuju ili obavljaju odgovorne poslove. Drugo, meritokratska logika načela jednakosti šansi daje svakome pojedincu kontrolu nad vlastitim životom i time osigurava slobodu svakog pojedinca. Naš uspjeh u životu određen je našim sposobnostima, uložnim radom i slobodnim odlukama, a ne arbitrarnim i moralno irelevantnim faktorima poput bogatstva obitelji u kojoj smo odrasli ili askriptivnim obilježjima.

Sandel ne negira da su sustavi koji se temelje na meritokratskoj logici antidiskriminatorni, efikasni i da promoviraju individualnu slobodu, ali upozorava čitatelje i na drugu stranu medalje. Naime, ako uistinu živimo u društvu u kojemu je velika većina pojedinaca osobno zaslužna za svoj uspjeh, to neizbježno vodi ka zaključku da su manje uspješni među nama sami odgovorni za svoj neuspjeh. Umanjujući važnost koju puka sreća i okolnosti izvan naše kontrole mogu imati na osobni uspjeh, meritokracija dijeli društvo na dobitnike i gubitnike. Takvu podjelu, prema meritokratskom viđenju, trebamo prihvatiti kao pravednu s obzirom na to da je svatko od nas zaslužan i odgovoran za vlastiti uspjeh ili neuspjeh. Umjesto kukanja i samoopravdavanja, potrebno je zasukati rukave i primiti se posla. Poštovanje sugrađana i financijska sigurnost dostupni su svakome tko je spreman razviti svoje sposobnosti i uložiti potreban napor.

Ta je filozofija zasluge, smatra Sandel, upitna na tri razine. Prvo, iako je meritokracija proklamirani ideal razvijenih kapitalističkih društava, postojeće prakse u visokom obrazovanju i na tržištu radne snage vrlo su često izravno suprotne tom idealu. Riječ je o tezi da su imućni namjestili igru tako da sustav kojim se valorizira zasluga pogoduje njima i njihovim potomcima. Jednostavno rečeno, samoproglašena meritokratska društva nisu uistinu meritokratska. Drugi je prigovor da, čak i kada bi istinski zaživjela, meritokracija ne bi bila moralno opravdana. Iako ideal meritokracije nije još ostvaren, njegovo ostvarenje ne bi značilo da živimo u pravednom društvu. Prema Sandelu, sam koncept zasluge i s njime povezano načelo jednakosti šansi teorijski su krajnje upitni. Naime, akademska uspješnost i uspješnost na tržištu u velikoj su mjeri određene kontingentnim faktorima poput prirodnih talenata, inteligencije i odgoja, ali i puke sreće za koje sami pojedinci nisu ni na koji način zaslužni. Čak i spremnost da ulažemo mnogo nпора u naš rad djelomice je određena genetski i radnim navikama koje su nam usadili roditelji u ranom djetinjstvu. Sama činjenica da su društva i tržišta u određenome povijesnom trenutku spremni honorirati specifične sposobnosti i talente više od drugih – one nogometaša nad onima šahista ili one trgovca dionicama nad onima medicinske sestre – jest puka slučajnost. Meritokrati povezuju uspješnost sa zaslugom i osobnom odgovornošću, ignorirajući pritom niz arbitrarnih elemenata koji pridonose osobnom uspjehu, a koji nemaju nikakve veze s našom zaslugom. Taj uvid baca sjenu na tezu da je pravednost u društvima liberalnog kapitalizma osigurana time što se u njima sposobnosti, rad i odgovorne odluke svakog građanina najdosljednije prevode u osobni ekonomski i društveni uspjeh. Treće, kada bi meritokratsko društvo i bilo pravedno, ono ne bi nikad

bilo istinski stabilno s obzirom na to da se temelji na onome što Sandel naziva meritokratskim *hubrisom*, to jest na uvjerenju uspješnih da su isključivo sami zaslužni za svoj uspjeh i gledanje s prezирom na one koji su neuspješni. To, očekivano, stvara osjećaje poniženja i ogorčenosti gubitnika. Dosljedna meritokracija ne ostavlja prostor za solidarnost, zajedništvo i ideal zajedničkog dobra. U srži je riječ o kompetitivnoj ideologiji čiji cilj nije ostvarenje jednakosti nego upravo suprotno: društvo rastuće socijalne nejednakosti dobitnika i gubitnika. Sandel, kao dosljedan komunitarist, smatra kako je riječ o receptu za produbljivanje polarizacije u društvu, a ne o modelu za stabilnu zajednicu jednakih građana.

Podimo od prve Sandelove tvrdnje prema kojoj suvremene meritokracije osiguravaju jednakost šansi samo na papiru, dok postojeće prakse, posebice u sustavu visokog obrazovanja, ukazuju na to da se šanse za uspjeh velikog broja građana sve više smanjuju. Njegova su glavna meta SAD, iako je argument u manjoj mjeri primjenjiv i na druge razvijene demokracije. Empirijske studije o upisima na vodeća američka sveučilišta od osamdesetih godina do danas jasno pokazuju da imovinski status obitelji izravno utječe na uspjeh pri upisu. Oko dvije trećine studenata na prestižnim fakultetima *Ivy Leaguea* potječe iz 20 posto najimućnijih obitelji. Tako je, primjerice, na sveučilištima Princeton i Yale veći broj upisanih studenata iz jedan posto najbogatijih obitelji u Americi nego iz donjih 60 posto obitelji. Na Sandelovom Harvardu sveukupno je upisano manje studenata iz donjih 50 posto nego iz jedan posto obitelji s vrha dohodovne ljestvice. Uspjeh na SAT-ispitima kao glavni faktor za upis na sveučilišta izravno je povezan s dohotkom obitelji. To nas ne treba čuditi ako uzmemo u obzir znatne prednost koje bogati rodi-

telji mogu osigurati svojoj djeci investirajući u privatne tutore, privatne srednje škole i dodatne aktivnosti koje donose prednosti pri upisu na sveučilište. K tome, djeca alumnija, zbog različitih programa donacija sveučilištima, imaju šest puta veće šanse da budu primljena na elitne fakultete od ostalih. Danas, statistički gledano, djeca iz siromašnih obitelji imaju jednake šanse upisati se na Harvard, Yale ili Princeton kao što su ih imala 1954. Kako pohađanje tih prestižnih sveučilišta otvara mnogo veće šanse za uspješnu i izvrsno plaćenu karijeru, Sandel s pravom govori o novoj aristokraciji, samo ne o aristokraciji plave krvi nego o aristokraciji novca, to jest o oligarhiji.

Ideja da vodeća sveučilišta u SAD-u utjelovljuju istinsku meritokraciju i promoviraju socijalnu mobilnost jest iluzija. To je posebno važno za razumijevanje "američkog sna": ideje prema kojoj je Amerika zemlja u kojoj postoje poštena uvjeta društvene mobilnosti jer svaki pojedinac, čak i onaj koji je odrastao u siromaštvu, može biti uspješan ako je spreman uložiti vlastiti napor. Postojeće ekonomske nejednakosti mogu se tolerirati jer su one odraz meritokratske logike prema kojoj je svatko kovač vlastite sreće. Nažalost, ta se ideja temelji na zanemarivanju činjenice na koju politički ekonomisti upozoravaju desetljećima, a to je da postoji izravna uzročna veza između rastuće ekonomske nejednakosti i smanjene socijalne mobilnosti. U državama poput Kanade ili Danske, gdje je socijalna jednakost građana mnogo veća nego u SAD-u, znatno je veća i društvena mobilnost: šanse djece iz siromašnijih obitelji da steknu dobro obrazovanje i ostvare uspješnu karijeru. U SAD-u je posljednjih četrdeset godina američki san, smatra Sandel, samo san: obećanje društvene mobilnosti više ne može opravdati rastuće nejednakosti.

Time dolazimo do druge Sandelove teze prema kojoj, čak i kada bi meritokratski ideal bio ostvaren, to ne bi rezultiralo pravednom raspodjelom materijalnih dobara, poslova ili društvenog statusa. Iz poglavlja knjige o intelektualnim korijenima meritokracije moguće je iščitati važan detalj: dvije teorijski najutjecajnije struje unutar liberalne tradicije u posljednjih pedesetak godina – libertarijanizam i egalitarni liberalizam – potpuno odbacuju koncept zasluge. Iako su te dvije struje često suprotstavljene u viđenjima ostvarenja socijalne pravednosti, slažu se u tome da osobna zasluga nije i ne treba biti mjerodavan kriterij u određivanju načela pravedne raspodjele privatnih i društvenih dobara. Još dvadesetih godina Frank Knight, jedan od utemeljitelja neoklasične ekonomije i ideološki otac suvremenog libertarijanizma, ustvrdio je da slobodno tržište nije zamišljeno tako da bi nagrađivalo nečije zasluge. Friedrich Hayek se složio s tom tvrdnjom, priznajući da tržište odražava ono što su potrošači spremni platiti, a ne to zaslužuje li netko da bude plaćen ili ne. Hayek je jasno razlikovao zaslugu (moralni sud o onome što zaslužujemo) i ekonomsku vrijednost (mjeru onoga za što su ljudi spremni izdvojiti novce). Tržište kao pravedan mehanizam raspodjele dobara, prema Hayeku, vodi se logikom ekonomske vrijednosti, a ne moralne zasluge. I za sljedeću generaciju utjecajnih libertarijanski teoretičara, poput Robert Nozicka (na kojega se Sandel ne referira u knjizi), koncept zasluge nebitan je za formuliranje načela distributivne pravednosti. Kod utemeljitelja egalitarnog liberalizma Johna Rawlsa nalazimo još eksplicitnije odbacivanje meritokratskog pristupa socijalnoj pravednosti. Rawlsov poznati misaoni eksperiment izvornog položaja primarno je i zamišljen tako da isključi sve moralno arbitrarne elemente iz našeg odlučivanja o načelima pravedne raspodjele: ne samo spol, boju kože, obiteljsko

porijeklo, klasnu pripadnost i etničnost nego i prirodne talente, inteligenciju, kompetitivnosti, pa čak i rad koji smo spremni uložiti u vlastiti uspjeh. Svi ti elementi naše sebnosti stvar su puke sreće – genetike i sretnih ili manje sretnih obiteljskih i društvenih okolnosti – te stoga mogu biti zanemareni kada racionalno odlučujemo o temeljnim vrijednostima kojima bi se trebalo voditi pravedno društvo. Meritokracija, prema Rawlsu, temelji se na pogrešnoj pretpostavci: ako uspjeh u životu primarno ovisi o našim talentima, sposobnostima i zalaganju, time smo osigurali istinsku jednakost šansi. Riječ je o iluziji da smo zaslužni za prirodne talente i sposobnosti koje posjedujemo, kao i na negiranju uloge koju obiteljska socijalizacija, društvo i vrijeme u kojemu smo odrasli te čista sreća imaju u određivanju životnog uspjeha. Rawls zato smatra da bismo u određivanju načela pravedne raspodjele trebali uvažati interese onih kojima je najgore u zajednici, to jest gubitnika prirodne i društvene lutrije.

Sandel je suglasan s tim Hayekovim i Rawlsovim uvidima, ali im zamjera što su u svojim utjecajnim teorijskim modelima ostavili otvorena stražnja vrata kroz koja se meritokracija može ušuljati. Hayek govori o socijalnoj nejednakosti kao o neželjenom ishodu pravednog sustava razmjene, a Rawls o tome da, iako uspješni ne bi smjeli govoriti o svojoj moralnoj zaslugi, mogu zahtijevati ispunjenje legitimnih očekivanja, to jest da njihovi talenti i napor budu adekvatno vrednovani. Dakle, oba autora smatraju da se zbog očuvanja ekonomske efikasnosti opravdano osloniti na meritokratsko vrednovanje pri evaluaciji tržišnoga i društvenog doprinosa svakog pojedinca. Sljedeća generacija liberalnih egalitarista – zagovornici "egalitarizma sreće" – otišla je korak dalje inzistirajući na razlikovanju među onima koji zaslužuju i onima koji ne zaslužuju pomoć

države. Primjerice, osoba rođena s invaliditetom ima opravdan moralni zahtjev da joj šira zajednica osigura posebnu brigu za razliku od osobe koja je postala invalid nakon što je sama skrivila automobilsku nesreću. Pravedno je osigurati socijalnu pomoć onima koji su nezaposleni i aktivno se trude naći posao i steći prekvalifikacije kako bi bili zapošljivi, ali ne i onima koji odbijaju raditi zbog čiste lijenosti. Država ima obvezu pomoći onima na dnu koji nemaju sreće, ali ne i onima koji su se tamo našli zbog vlastitih loših odluka ili nerada. Taj je pravac argumentacije problematičan zato što se, kako je upozorila politička teoretičarka Elizabeth Anderson, temelji na pretpostavci da će državni službenici moći jednostavno ustvrditi koji su građani i u kojoj mjeri sami odgovorni za loše stanje u kojemu su se našli. To je možda i moguće u spomenutim primjerima, ali u velikoj većini slučajeva jednostavno nije moguće uvjerljivo razdvojiti osobnu odgovornost od loše sreće. Nadalje, ponižavajuće je kada zajednica tretira čak i one za koje je potpuno jasno da ni na koji način nisu odgovorni za svoje loše stanje kao žrtve nesretnog spleta prirodnih ili društvenih okolnosti, to jest kao inferiorne građana bez korisnih sposobnosti i talenata, a time i stvarne društvene vrijednosti. Središnji koncept meritokracije – koncept zasluge – uvijek vodi k tome da na dio građana gledamo kao na gubitnike.

Naposljetku, čak i kada bi meritokracija bila pravedna, nejednakost što bi rezultirala iz dosljedne primjene talenta i rada kao jedinih kriterija za uspjeh u životu dovela bi u pitanje stabilnost cijelog društva. To je bila središnja teza romana *Ušpon meritokracije* (1958) britanskog sociologa Michaela Younga. Young je u svojoj satiri prvi uveo pojam meritokracije, ali ne kao pozitivnu ideju: meritokratsko društvo koje roman opisuje jest distopija duboke nejedna-

kosti između gubitnika i dobitnika. To je, naravno, recept za kroničnu nestabilnost. Knjiga završava 2034. pobunom ponižene i omalovažavane mase protiv meritokratskih elita. Sandel preuzima to negativno viđenje meritokracije od Younga: društvo istinske jednakosti šansi u kojemu ekonomski i društveni uspjeh svakog pojedinca ovisi isključivo o njegovim talentima i naporu jest distopija. Štoviše, tiranija zasluge iz naslova knjige funkcionira u oba smjera s obzirom na to da one na vrhu stavlja u patološku situaciju neprekidne potrebe za uspjehom i dokazivanjem, dok su oni na dnu izloženi ponižavajućem osjećaju neuspjeha i omalovažavanja. Načelo jednakost šansi može biti važan korektiv diskriminacije, ali nije dovoljno da osigura dugoročnu stabilnost zajednice. Stabilna politička zajednica mora se, prema Sandelovu komunitarističkom viđenju, temeljiti na određenoj razini građanske solidarnosti, zajedništva i konsenzusa o općem dobru, a to su upravo one vrijednosti koje meritokracija žrtvuje na oltaru efikasnosti i ideala individualne zasluge.

Ta tri teorijska uvida o meritokraciji – nekonzistentna primjena načela zasluge u postojećim društvima, njezina upitna pravednost i rastuća nestabilnost – nisu bila prevedena u političku praksu. Upravo suprotno, u razvijenim liberalnim demokracijama u posljednjih četrdesetak godina meritokracija je postala dominantnom mantrom: uvjerenje da je naš financijski uspjeh odraz naših talenata, sposobnosti i zalaganja, te da su najuspješniji među nama istovremeno i najtalentiraniji te zato zaslužuju uspjeh. Reagan u SAD-u i Thatcher u Velikoj Britaniji tu su ideologiju prigrlili osamdesetih godina kao platformu za duboke reforme socijalne države, radničkih prava, deregulacije tržišta i glorificiranja korporativne efikasnosti. Sljedeća generacija lijevo orijentiranih političara – Clinton, Schröder, Blair i Obama – ne

samo da je prigrllila meritokratsku ideologiju, nego ju je i proširila na opravdavanje globalizacije, neizbježnosti digitalne revolucije i reforme obrazovanja. Kao što je pojasnio politički analitičar Thomas Frank, za novu liberalnu elitu svaki je ekonomski problem u biti obrazovni problem, to jest odgovornost svakoga od nas da stekne vještine i znanja koja će biti potrebna na tržištu. Gubitnici procesa globalizacije sami su krivi što se nisu na vrijeme pripremili i osposobili za neizbježne promjene koje donose nove tehnologije, preseljenje proizvodnje u zemlje s jeftinijom radnom snagom i automatizacija. Ta je meritokratska slika svijeta problematična zato što ne korespondira s interesima velikog broja građana. U prosjeku, samo tridesetak posto punoljetnog stanovništva u najrazvijenijim demokracijama ima fakultetsku diplomu. Znan broj manualnih radnika s pravom osjeća da su ekonomske politike kreirane tako da su njihovi interesi više-manje potpuno zanemareni. Iz njihove perspektive, ekonomski rast nije pretvoren u veće plaće, stabilnija radna mjesta, bolje obrazovne ili ekonomske šanse njihove djece. To je rezultiralo time, kako je u svojoj posljednjoj knjizi upozorio Thomas Piketty, da je od osamdesetih godina do danas u državama poput SAD-a, Velike Britanije i Francuske došlo do radikalne promjene: lijeve progresivne stranke tradicionalno su imale podršku slabije obrazovanih, ali sada ih primarno podupiru visokoobrazovani urbani profesionalci. To se, naravno, održava i na pad podrške tim strankama. Sličan odmak vidljiv je i u sastavu predstavnika u političkim tijelima. Naime, u SAD-u od šezdesetih godina oko 25 posto zastupnika u zakonodavnim tijelima nije imalo fakultetsku diplomu, a danas je nema samo nekolicina zastupnika. U Velikoj Britaniji je krajem sedamdesetih godina oko 37 posto zastupnika u Donjem domu parlamenta imalo samo srednjoškolsko obrazovanje, a danas ih

je manje od 12 posto. Sličan trend vidljiv je i u Njemačkoj, Francuskoj, Nizozemskoj i Belgiji. S jedne strane, možemo biti zadovoljni time što su političke elite u razvijenim demokracijama danas obrazovanije, ali s druge se strane teško oteti dojmu da politički predstavnici sve manje dijele perspektivu i interese većine svojih sugrađana.

Meritokratski *hubris*, tvrdi Sandel, hrani ne samo rastuću socijalnu nejednakost, nego uzrokuje dublju političku polarizaciju i rast populizmu. Prevladavajuće teorije populizma objašnjavaju sve veću podršku populističkim pokretima i političarima u razvijenima liberalnim demokracijama pomoću dvaju glavnih uzroka: rastuće ekonomske nejednakosti i straha od gubitka kulturnog identiteta. Sandel nudi i treći uzrok: promoviranje meritokratske ideologije, prema kojoj je svatko tko nije uspješan sam kriv za to, što rezultira ogorčenošću gubitnika. Riječ je o ogorčenosti koja ne proizlazi samo iz gubitka povlaštene pozicije bijelih muškaraca, netolerancije prema migrantima ili manjinama, gubitka posla ili pristojne plaće, nego i iz gubitka društvenog statusa. Pogled s visoka uspješnih ide ruku pod ruku s gubitkom društvenog priznanja, a time i samopoštovanja onih koji su manje uspješni. Sandel se poziva na istraživanja koja pokazuju da financijski uspješni i obrazovani imaju najviše predrasuda prema niskoobrazovanim, mnogo više nego, primjerice, prema siromašnima, zato što gledaju na nedostatak obrazovanja kao na osobnu pogrešku, a ne kao nešto što je uvjetovano faktorima izvan naše kontrole. Jednaka meritokratska logika vidljiva je i zagovaranju modela odlučivanja gdje bi važne političke i ekonomske odluke trebale biti u rukama eksperata, a ne nepućenog *demosa*. Takvo tehnokratsko poimanje politike isključuje većinu građana iz procesa kolektivnoga političkog

odlučivanja. Neizbježno, meritokratski *ethos* daje vjetar u leđa populističkoj mržnji prema elitama.

Iako je veći dio knjige posvećen dijagnozi problema tiranije zasluge i meritokratskog *hubrisa*, u završnim poglavljima Sandel predlaže i neka konkretna rješenja. Prvo, za razliku of Hayeka ili Rawlsa, on smatra da meritokracija treba imati normativnu ulogu u pravednim društvima. On nema problema sa samim konceptom zasluge nego s načinom na koji je taj koncept definiran u dominantnoj liberalno-kapitalističkoj paradigmi. Problem je u tome što se zasluga mjeri pohađanjem i stjecanjem diplome na elitnim sveučilištima, materijalnim bogatstvom i uspjehom na tržištu. Sandel produbljuje kritiku iz svoje prijašnje knjige *What Money Can't Buy* u kojoj opisuje transformaciju razvijenih demokracija iz tržišne ekonomije (kao efikasnog mehanizma raspodjele i razmjene materijalnih dobara) u tržišno društvo (u kojemu je sve veći broj sfera ljudskog djelovanja određen ekonomskom logikom profita). Zanimarajući povezanost moralnog suda i zasluge, naše je poimanje meritokracije danas vođeno tržišnom logikom materijalnog uspjeha i financijske korisnosti. Sandel želi obnoviti drugačije razumijevanje meritokracije – onakvo kakvo nalazimo kod klasičnih političkih mislilaca poput Platona ili Konfucija – gdje se zasluga temelji na našem doprinosu općem dobru. Pojam općeg dobra pritom je određen kao građansko opće dobro – kroz zasluge vezane za društveni doprinos zajednici i razvoj građanskih vrlina – nasuprot ekonomskome općem dobru koje na zaslugu gleda kroz prizmu zbroja ekonomskih preferencija i interesa potrošača.

Sandel prevodi tu teorijsku poziciju u javne politike na dva područja – visoko obrazovanje i odnos poreznih politika i tržišta rada – gdje dominacija meritokratskih ideja najeksplicitnije prido-

nosi porastu nejednakosti. Primjerice, moguće rješenje koje bi smanjilo porast meritokratskog *hubrisa* odnosi se na upisnu politiku elitnih sveučilišta. Sandel predlaže da se među svim potencijalnih studentima koji zadovoljavaju akademski minimum za upis na ta sveučilišta lutrijom biraju oni koji će se upisati. Tako bi se stalo na kraj nezasluzenoj prednosti koju djeca imućnih roditelja imaju u upisu na vodeća sveučilišta, ali i proširenom uvjerenju među tim studentima da su osobno zaslužni što pohađaju najbolje škole u zemlji. Porezne politike trebale bi u većoj mjeri odražavati zaslugu onih koji pridonose zajednici nasuprot nagrađivanju individualnog uspona. Glavna je Sandelova meta financijski sektor u kojemu postoji jasan nerazmjer između materijalnog uspjeha i doprinosa općem dobru zajednice. Rješenje vidi u promjeni porezne politike koja je na snazi u većini razvijenih demokracija i u povećanju poreza na kapitalnu dobit, to jest na zaradu financijskih spekulanta, i smanjenju poreza na dohodak, to jest na zaradu stvarnih proizvođača. Nije riječ samo o pravednijoj raspodjeli nego se kroz poreznu politiku simbolično ilustrira koje poslove zajednica smatra važnima za ostvarenje općeg dobra. Takve bi se politike odrazile i na rastuću nejednakost. U SAD-u su prije četrdesetak godina oni s fakultetskom diplomom zarađivali prosječno 40 posto više od onih bez diplome, a danas zarađuju 80 posto više. U istom razdoblju plaće menadžera postale su od 30 do 300 puta veće od plaća radnika. U drugim razvijenim demokracijama – Kanadi, Australiji ili državama Europske unije – vidljiv je jednak trend, iako su razlike manje dramatične.

Knjiga *The Tyranny of Merit* impresivan je dokaz zbog čega se Sandela smatra jednim od najvažnijih političkih filozofa današnjice. Velika je Sandelova vrlina što ne ostaje zatvoren u tehnički

i često teško razumljiv vokabular akademске političke teorije. U posljednjih dvadesetak godina on je kroz niz vrlo popularnih *online*-predavanja i bestsellera nastavio svoju filozofsku misiju obrađujući se široj publici od uskog kruga akademskih filozofa i kolega u društvenim znanostima. Sandel je predan ideji da pretjerano tehnički i rigidni akademski žargon onemogućuje velikom broju čitatelja, a time i građana, da se uključe o važne rasprave o pravednosti, jednakosti, općem dobru i drugim normativnim pitanjima, koje su nužne za opstanak istinske demokratske zajednice. Zahvaljujući velikom broju zanimljivih primjera, pozivanju na zanimljive i relevantne studije drugih autor te sposobnošću da objasni kompleksne argumente i ideje, a da ih pritom ne pojednostavnjuje do neprepoznatljivosti, Sandel je ostao vjerran razumijevanju političke teorije kao javne aktivnosti koja treba uključiti što veći broj građana, a ne elitne discipline kojom se bavimo iza zatvorenih vrata sveučilišnih seminara ili konferencija.

The Tyranny of Merit uvelike se oslanja na istraživanja i ideje drugih autora. Početnu ideju o povezanosti meritokracije i rasta nejednakosti preuzeo je od Michaela Younga. Tezu o tome da tiranija zasluge ne utječe samo na gubitnike meritokracije nego i na razinu stresa onih na vrhu nalazimo u izvrsnoj knjizi *The Meritocracy Trap* (2019) profesora prava sa Sveučilišta Yale Daniela Markovitsa. Markovits prijedlog da se ukinu porezne olakšice privatnim sveučilištima ako ne povećaju upis studenata iz obitelji koje se nalaze u donjih 65 posto dohodovne ljestvice sličan je Sandelovoj ideji o upisima putem lutrije. Uvid da osiguranje jednakosti šansi nije rješenje za socijalnu nejednakost potječe od ekonomista Richarda. H. Tawneya. Argument prema kojemu ekonomska nejednakost uzrokuje gubitak društvenog priznanja i poštovanja, a koji je ključan za bolje

razumijevanja uspjeha populističkih pokreta, razvio je filozof Axel Honneth. No to nije nedostatak Sandelove knjige. Individualni filozofski i znanstveni doprinos uvijek je dio šire kolektivne priče koja se razvija kroz rasprave i dijalog različitim mislilaca i istraživača. Sandel je i tu dosljedan te ponosno stoji na ramenima svojih prethodnika i koristi istraživanja kolega iz drugih znanstvenih područja. Naposljetku, mnogi autori na koje se Sandel poziva i sami su se u svojim radovima referirali na ranije Sandelove radove. Najveća odlika knjige nije originalnost ideja koje njezin autor zagovara nego pregledan i uvjerljiv način na koji su te ideje prezentirane. To ne znači da knjiga nema i određenih slabijih točaka.

U poglavlju o idejnim izvorima suvremene meritokracije nalazimo zanimljiva objašnjenja o tome kako su se inicijalno nemeritokratske tradicije mišljenja transformirale u zagovaratelje ideala osobne odgovornosti i zasluge. Sandel je uvjerljiv kada priča o tome kako se Lutherova doktrina preobrazila iz teologije predestinacije koja negira ideju individualne zasluge u protestantsku etiku koja veliča samoostvarenje i samodostatnost koji su postali središnje vrline kapitalističke meritokracije. Zanimljivo je i njegovo objašnjenje zašto ni libertarijanizam ni egalitarizam unutar liberalne tradicije mišljenja nisu bili uspješni u obuzdavanju širenja meritokratskog *ethosa*. No tom narativu nedostaje objašnjenje načina na koji su se ideje američkog sna i individualne zasluge proširile kulturnim životom SAD-a, posebice kroz komercijalnu kulturu filmova, glazbe, književne bestsellere i televizijske serije. Sandel, primjerice, uzima mnogo prostora da objasni zašto se Rawlsov egalitarni projekt pokazao neuspješnim, no upitno je u kojoj je mjeri taj projekt bio utjecajan izvan uskih akademskih krugova. Kako objasniti to da su loše napisani romani Ayn Rand imali mnogo dublji utjecaj na američko druš-

tvo od Rawlsove teorije, iako je Rand u usporedbi s Rawlsom trećerazredna filozofkinja? Vjerojatno time što je njezino beskompromisno zagovaranje brutalne meritokracije samo dodatno pojačalo već široko rasprostranjene ideale osobne zasluge koje je Rawls želio dovesti u pitanje. Pojednostavnjeno, u SAD-u kao modelu liberalnog kapitalizma već je postojalo plodno tlo za ideje kakve je, nasuprot Rawlsu, promovirala Rand. Kako je točno stvoreno to plodno tlo, Sandel je u svojoj knjizi objasnio samo u obrisima.

Ozbiljniji je prigovor knjizi *The Tyranny of Merit* to što je jedna od njezinih središnjih ideja – ideja o zasluži izvedenoj iz doprinosa općem dobru – nedovoljno razrađena. Jedna od glavnih zamjerki liberala komunitaristima jest to da komunitaristički koncept općeg dobra ne uzima dovoljno ozbiljno u obzir pluralistički karakter razvijenih demokratskih društava. Razina konsenzusa o općem dobru koju priželjkuju komunitaristi jednostavno ne postoji. U stabilnim demokracijama treba postojati podrška većine građana nekim općem vrijednostima poput ljudskih prava, tolerancije i minimalne građanske solidarnosti, ali te su vrijednosti mnogo uže od onoga na što komunitaristi misle kada govore o općem dobru, građanskim vrlinama i zajednici. Slobodna društva neizbježno su pluralistička društva, što znači da u njima postoji neslaganje o brojnim vrijednosnim pitanjima koja su vezana za dobrobit zajednice. Nametanje jedne koncepcije općeg dobra, tvrde liberali, vodi ka ograničavanju sloboda svih građana koji ne podržavaju tu koncepciju. Sandelov argument prema kojemu bi se osobne zasluge građana trebale mjeriti njihovim doprinosom općem dobru zahtijeva da se jasno odredi koje je to točno opće dobro o kojemu sve svi slažemo. Kada, primjerice, zagovara veće opozivanje investitora u financijskom sektoru, s obzirom na to da je njihov

doprinos općem ekonomskom dobru zajednice manji od doprinosa radnika u tvornicama, to nije nešto s čime bi se nužno složili svi ili čak većina građana SAD-a. Naime, čak i ekonomisti raspravljaju o tome jesu li takvi investitori kockari visokog ranga koji potencijalno ugrožavaju stabilnost gospodarskog sustava ili glavni kreatori ekonomskog rasta kroz stvaranje novih radnih mjesta (*job creators*). Nadalje, teško se oteti dojmu da bi postojeće strukture moći u velikom mjeri određivale koji građani i kako pridonose općem dobru zajednice. Karikatura toga je program dobrog građanina u Kini u kojemu građani skupljaju društveni kredit odgovornim ponašanjem – poštivanjem zakona, pravovremenim plaćanjem računa i rata kredita, služenjem vojske, nepušenjem na javnim mjestima ili čišćenjem ulice za svojim psom – koji se kasnije koristi za stjecanje povoljnijih kredita, korištenje javnog prijevoza, interneta ili zdravstvenih usluga, upis na sveučilište, kupnju stana ili zapošljavanje. No, možda manje ciničnu i pozitivniju primjenu Sandelova modela meritokracije možemo naći u projektu Američke akademije znanosti i umjetnosti *Our Common Purpose* pod kormilom harvardske političke teoretičarke Danielle Allen koji teži formuliranju ideala demokratskoga općeg dobra kroz reformu predstavničkih tijela i izbornih zakona, građansko obrazovanje, veću participaciju građana u odlučivanju i otvorene građanske debate o budućnosti političke zajednice. U nekoliko intervjua nakon objavljivanja knjige *The Tyranny of Merit*, Sandel je sugerirao da nas je aktualna globalna pandemija podsjetila na to kako mnogi omalovažavani poslovi – koje obavljaju medicinske sestre, prodavači u dućanima, osnovnoškolski učitelji, dostavljači hrane ili smetlari – pridonose općem dobru.

Enes Kulenović

